

پیشگیری و برخورد کیفری با مفاسد اقتصادی

دکتر رضا فانی

استادیار گروه حقوق دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، ایران.

فاطمه عادلی باسمنج

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، ایران

چکیده

بررسی قوانین مبارزه با فساد اقتصادی، به عنوان یکی از معضلات عمده کشورها به شمار می‌رود که جمهوری اسلامی ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست. با واکاوی مفهوم فساد و برقراری حکومت قانون در توجیه مبارزه با فساد و بررسی وظایف هر یک از قوای سه‌گانه درمی‌یابیم که به فساد اقتصادی در قوانین متعددی اشاره شده است، از جمله؛ قانون اساسی، قانون مجازات اسلامی، قانون مبارزه با مرتکبین اختلاس، ارتشاء و کلاهبرداری. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که جز تغییر بنیادین قوانین در سایه یک سازمان قضایی مستقل، چاره‌ای متصور نیست، زیرا دیوان محاسبات و سازمان بازرسی کل کشور در کنار سایر بازوان نظارتی، از قبیل قانون نظارت بر رفتار قضات و اصول ۴۹، ۵۵ و ۱۴۲ قانون اساسی، عملاً در فرایند پیشگیری خیلی مؤثر وارد نشده و در بیشتر اوقات بعد از وقوع فساد، مبادرت به بازرسی و بررسی خواهند نمود و دلیل آن می‌تواند عدم تبیین ساز و کار اجرایی و ضمانت اجرای آن باشد. لذا نیاز مبرم و ضرورت ایجاد یک سازمان مستقل مبارزه با فساد و قدرتمند، تحت نظارت مستقیم رهبری نظام، بدون هر گونه وابستگی سیاسی، تشکیلاتی و مالی و ... به قوای سه‌گانه، و همچنین برخورد بدون مصلحت با مفسدان اقتصادی، نتیجه این پژوهش است. همچنین ضعف عملکردی و نظارتی دستگاه‌های دولتی نیز موجب فساد شده است و رفع این نقص، و ایجاد زمینه مبارزه با فساد اقتصادی نیازمند اراده‌ای قوی در سطح کلان نظام و روحیه‌ای انقلابی است.

واژگان کلیدی: فساد، اقتصاد، مبارزه، قوانین، دولت.

طبقه‌بندی JEL: فقه — حقوق — جزا و جرم‌شناسی — حقوق بین‌الملل — حقوق خصوصی

Scientific Journal of Modern
Jurisprudence and Law

Print ISSN: ۲۷۱۷- ۱۴۶۹

Online ISSN: ۲۷۱۷ - ۱۴۷۷

Profile in ISC, SID, Noormags,
Magiran, Ensani,
GoogleScholar
www.jaml.ir

fifth year, Issue ۱۷

Pages ۱-۱۴

Prevention and Criminal Treatment of Economic Corruption

Dr. Reza Fani

Professor of Criminal Law and Criminology, Islamic Azad University, Tabriz Branch, Iran.

Fatemeh Adeli Bassmanj

Master's student in Criminal Law and Criminology, Islamic Azad University, Tabriz Branch, Iran

Abstract

Reviewing the laws to combat economic corruption is considered one of the major problems of countries, and the Islamic Republic of Iran is no exception to this rule. By analyzing the concept of corruption and establishing the rule of law in justifying the fight against corruption and examining the duties of each of the three branches, we find that economic corruption is mentioned in numerous laws, including; the Constitution, the Islamic Penal Code, the Law on Combating Embezzlement, Bribery and Fraud. The findings of the research show that there is no other option than to fundamentally change the laws under the shadow of an independent judicial organization, because the Court of Accounts and the General Inspectorate of the country, along with other supervisory arms, such as the Law on Supervision of the Conduct of Judges and Principles ۴۹, ۵۵ and ۱۴۲ of the Constitution, have not been very effective in the prevention process and most of the time they will conduct inspections and investigations after the corruption has occurred. The reason for this could be the lack of explanation of the executive mechanism and guarantee of its implementation. Therefore, the urgent need and necessity of creating an independent and powerful anti-corruption organization, under the direct supervision of the leadership of the system, without any political, organizational and financial dependence, etc. on the three powers, as well as dealing with economic corruptors without expediency, is the result of this research. Also, the weak performance and supervision of government agencies has also caused corruption, and eliminating this deficiency and creating the basis for combating economic corruption requires a strong will at the macro-system level and a revolutionary spirit.

Keywords: Corruption, economy, struggle, laws, government.

JEL Classification: Jurisprudence - Law - Criminal and Criminology - International Law - Private Law

مقدمه

مبارزه با فساد اقتصادی به عنوان جدیترین چالش دولت‌ها همواره مطرح بوده و هست. از آنجائی که در هر جامعه‌ای، فساد اقتصادی مانعی جدی در سرمایه‌گذاری و باز نشر عدالت اقتصادی و موجب عدم رشد اقتصادی و گسترش بیکاری و منشأ پدیده‌های شوم اجتماعی دیگر خواهد بود و در نقطه مقابل، سلامت اداری و شفافیت مقررات، موجب تقویت تولید خواهد شد. با توجه به آمارهای ارائه شده از سوی سازمان‌هایی که به بررسی فساد اداری کشورهای جهان می‌پردازند، مشاهده می‌شود پدیده فساد اداری، مالی و اقتصادی به عنوان یک خطر مهم برای بشریت محسوب می‌شود. امروزه فساد یک پدیده فراملی است که اقتصاد جهان را تحت تأثیر قرار داده است. مفاسد مالی اقتصادی در هر حکومتی چه دموکراتیک و چه دیکتاتوری وجود دارد و فساد صاحبان مقام و منصب، یک واقعیت است که نمی‌توان آن را انکار یا به عامل خاصی منتسب کرد. وجود مفاسد اقتصادی افزون بر این‌که مردم را نسبت به حاکمیت و نظام سیاسی بی‌اعتماد می‌سازد، با انباشت نامشروع ثروت شخصی می‌تواند نهادهای مردم‌سالار اقتصادی را با چالش جدی مواجه سازد. تهدیدهای اقتصادی سخت‌ترین و پیچیده‌ترین تهدیدها در چهارچوب امنیت ملی است. در نظام ج.ا.ایران مسأله مبارزه با فساد اقتصادی یکی از ضرورت‌های اساسی نظام حقوقی

کشور است. از این‌رو، قوانین مهمی در زمینه مبارزه با فساد اقتصادی وجود دارد. یکی از این قواعد حقوقی و قضایی، تشهیر رسانه‌ای است.

۱-۱- تعریف فساد اقتصادی

فساد از ریشه فسد و به مفهوم جلوگیری از انجام اعمال درست و سالم است و در زبان انگلیسی با واژه ۱ و ریشه لاتینی^۲ مطرح می‌شود که به مفهوم شکستن و نقض کردن است و چیزی که شکسته یا نقض می‌شود، می‌تواند قوانین و مقررات یا قواعد اداری باشد. به این معنا، فساد هر پدیده‌ای است که مجموعه‌ای را از اهداف و کارکردهای خود باز دارد.^۳

همچنین فساد مالی نقض قوانین موجود برای تامین منافع و سود شخصی است. از فساد غالباً به عنوان یک بیماری شدید نام برده می‌شود. بیماری نظیر سرطان و ایدز که به طور بی‌رحمانه از یک سازمان به سازمان دیگر و از یک نهاد به نهاد دیگر سرایت می‌کند به طوری که تمام نهادهای موجود را تحلیل می‌برد تا منجر به فروپاشی سیستم سیاسی حاکم شود.^۴

فساد اقتصادی یکی از مشکلات اساسی جامعه ایرانی در قرن حاضر بوده است. فساد اقتصادی در ایران دلایل ساختاری و بلندمدت و همچنین دلایل مقطعی و کوتاه مدت دارد که حتی پس از انقلاب اسلامی ایران نیز دیده می‌شود. با این

۳- تاتری، ویتو(۱۳۷۸)، مسئله فساد، فعالیت‌های دولتی و بازار آزاد، ترجمه: بهمن آقایی، انتشارات اطلاعات سیاسی- اقتصادی، ص ۲۹

۴- محنت فر، یوسف(۱۳۸۷)، فساد اقتصادی و چگونگی مبارزه با آن در فرایند توسعه اقتصادی، همایش اقتصاد اسلامی و توسعه، شماره ۲۸، ص ۱۶

معنا که با افزایش ضریب جینی - که بیانگر افزایش نابرابری درآمدی است - تعداد پرونده‌های مربوط به جرایم مذکور نیز افزایش یافته و با کاهش ضرب جینی تعداد آن‌ها کاهش پیدا کرده است. هرچند اختلاف نظرهای زیادی در مورد مسأله نابرابری و میزان فساد اقتصادی در ایران دیده می‌شود، اما آنچه مهم است، اینکه مسأله فساد در ابعاد مختلف آن در ساختار اقتصادی ایران وجود دارد و به همین دلیل قوانین متعدد و سازمان‌های مختلفی برای حل این مسأله وارد عمل شده‌اند. به همین دلیل، جمهوری اسلامی ایران طی چند سال اخیر، حرکت جدیدی را در راه مبارزه با فساد آغاز کرده است که شروع آن با فرمان ۸ ماده‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۸۱ است. در حال حاضر قوانین مختلفی در ارتباط با مبارزه با فساد در ایران وجود دارد که از جمله: قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی، قانون راجع به منع مداخله وزرا و نمایندگان مجلس و کارمندان در معاملات دولتی و کشوری و امثال آن.^۷

۲-۱- عوامل موثر بر بروز مفاسد و جرایم اقتصادی

الف) عوامل مستقیم: قوانین و اختیارات دولتی، وضع مالیات و عوارض گمرک، تصمیم‌گیری در مورد هزینه‌ها تأمین مالی احزاب و سایر تصمیم‌گیری‌ها؛

حال، مقوله فساد اقتصادی به طور خاص و فساد به طور اعم، مورد نگرانی و گفت‌وگو است. انقلاب اسلامی و قوانین حقوقی جمهوری اسلامی ایران قرار دارد. مفاسد اقتصادی دارای تنوع بسیاری هستند و نمی‌توان تنها به موارد مالی محدود اشاره داشت. چنانچه فقدان قواعد حقوقی و قانونی لازم برای مقابله با فساد ساختاری نیز می‌تواند در زمره فساد اقتصادی قرار گیرد. با اینحال، آنچه در اذهان و افکار عمومی به عنوان مفاسد اقتصادی شناخته می‌شود، مسائلی نظیر دزدی، اختلاس، رشوه، تبانی در معاملات، قاچاق و ... است. از این منظر، مفاسد اقتصادی، در واقع جرایمی است مانند رشوه‌گیری، کلاهبرداری، رانت‌خواری که این مسائل از نظر قانون جرم است و مجازات‌هایی هم در قانون دارد.^۵

همچنین، فساد اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران باعث ایجاد نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی شده است و حتی در حوزه‌های سیاسی نیز می‌تواند مسأله مشروعیت نظام و دستگاه قضایی را نیز تحت تأثیر خود قرار دهد. به عنوان مثال، برخی تحقیقات این گونه بیان می‌کنند: «در زمینه اقتصادی، ضریب جینی^۶ به عنوان شاخصی از نابرابری درآمدی نشان می‌دهد که طی سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۰، بین ضریب جینی و جرایم اختلاس، ارتشاء و جعل، سرقت، تصرف عدوانی و مزاحمت و صدور چک بلامحل رابطه مثبت وجود دارد، به این

^۷ - شجاعی، صدیقه بیگم و همکاران (۱۳۹۸)، جایگاه تشهر رسانه‌ای در مبارزه با مفاسد اقتصادی، نشریه ره‌یافت انقلاب اسلامی، شماره ۴۹، ص ۱۴۰

^۵ - هاشمی شاهرودی، محمود (۱۳۹۴)، مبارزه با مفاسد، مجموعه بیانات مرجع عالی‌قدر حضرت آیت الله العظمی هاشمی شاهرودی، قم: نشر بنیاد فقه و معارف اهل بیت (ع)، ۲۴

^۶ - ضریب جینی یا شاخص جینی معیاری از پراکندگی آماری در اقتصاد است که برای نشان دادن نابرابری درآمد یا ثروت در یک کشور یا هر گروه دیگر از مردم در نظر گرفته شده است. ضریب جینی شاخصی اقتصادی برای محاسبه توزیع ثروت در میان مردم است.

۳-۱- مبانی نظری سیاست جنایی در قبال مفاسد اقتصادی
باگذشت نزدیک به دو دهه از شیوع کاربرد اصطلاح مفاسد اقتصادی افزون بر ابهام در معناشناختی مفاسد اقتصادی، مبنای مبارزه با آن نیز به درستی تبیین نشده است. این دو نقص سبب شده تا سیاست جنایی مشخصی در برابر این پدیده مجرمانه وجود نداشته باشد. آشفتگی، پراکندگی و عدم انسجام در مقررات کیفری، حکایت از فقدان سیاست جنایی و استراتژی مشخص در برابر مفاسد اقتصادی دارد.^{۱۱}

۲- برخورد کیفری با مفاسد اقتصادی

در این قسمت به برخورد کیفری با مفاسد اقتصادی پرداخته می‌شود.

۱-۲- قوانین موجود در حوزه مبارزه با فساد اقتصادی

قوانین بالادستی از جمله برخی اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، از جمله اصول ۴۴، ۴۹، ۵۵ و ۱۴۲ و ایضاً سیاست‌های کلی نظام در سند چشم‌انداز بیست ساله و برنامه ششم توسعه، در کنار کنوانسیون‌های بین‌المللی، از جمله کنوانسیون مریدا می باشد. مالکیت مشروع در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و در اصول متعدد از جمله اصل‌های ۴۴ و ۴۵ و ۴۷ با این بیان که هر کس مالک حاصل

ب) عوامل غیرمستقیم: کیفیت کار نظام دیوان‌سالاری، سطح دستمزد در بخش دولتی، سیستم تنبیه و مجازات، نظارت‌های سازمانی، شفافیت در مقررات، قوانین و روش‌ها، رفتار رهبران و مقامات.^۸

دلایل عمده رشد جرائم اقتصادی عبارت اند از: عوامل ساختاری، مقررات و آیین‌نامه‌های دولتی، سیستم انتصاب مدیران دولتی، نیروی انسانی و مدیریت منابع، نظام بودجه-نویسی، وضعیت حقوق و مزایا، شیوه اطلاع‌رسانی و روابط عمومی، دستگاه‌های نظارت و ارزیابی.^۹

برخی اندیشمندان معتقدند مهمترین عامل در عدم شفافیت نظام اداری، دولتی بودن امور است که موجب عدم کارایی و بازدهی پایین شده است. بی‌علاقگی فرصت‌طلبان به کسب سود از طریق اجرای طرح‌های مولد و سودآور، سلامت نظام اداری را به‌سوی عدم شفافیت سوق داده و مالکیت و دخالت مستقیم دولت در فعالیت‌ها، پیامدهای نامطلوبی را پدید آورده است. این دو عامل موجب انحراف سرمایه‌ها، اعتبارات و امکانات دولتی به سمت فعالیت‌هایی شده‌اند که اغلب توجیه و بازده اقتصادی واقعی ندارند. این عدم کارایی و عدم شفافیت در شرایط عدم وجود رقبای جدی در بخش خصوصی تشدید می‌شود.^{۱۰}

^۸ - موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد (۱۳۸۷)، فساد مردم‌سالاری و رشد اقتصادی، تهران:

موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، ص ۱۲

^۹ - فتاحی اردکانی، حبیب‌الله (۱۳۸۹)، راهبردها و راهکارهای کلان جمهوری اسلامی ایران در مبارزه با فساد، مجموعه مقالات همایش ارتقای سلامت اداری، شورای هماهنگی دستگاه‌های نظارتی، انتشارات زمان نوس، ۱۸۰

^{۱۰} - وفادار، حسین؛ بهرامی، سهراب (۱۳۹۵)، چالش‌های مبارزه با جرائم اقتصادی و راهکارهای پیشنهادی، فصلنامه پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، سال یازدهم، شماره اول، ص ۱۴۸

^{۱۱} - حسینی، محمد (۱۳۹۶)، مبانی نظری سیاست جنایی اسلام در برابر مفاسد اقتصادی، حقوق اسلامی، سال چهاردهم، شماره ۵۵، ص ۸۳

و تبعیض است. به عبارت دیگر، برخورداری از سلامت، رفاه و امنیت غذایی، تأمین اجتماعی، فرصت‌های برابر، توزیع درآمد، نهاد مستحکم خانواده، به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره‌مند از محیط زیست مطلوب را می‌توان به عنوان یکی از مؤلفه‌های قدرت مردم‌سالاری دینی در ایران یاد کرد. از سوی دیگر در قانون مجازات اسلامی، جرم اقتصادی و قاچاق احصاء شده است و در قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری و قانون مجازات اخلاصگران در نظام اقتصادی کشور به جرایم اقتصادی اشاره شده است^{۱۲}.

۲-۲- نقش قوانین در بروز فساد

در رویکرد اداری - قضائی، فساد معلول عقب‌ماندگی و عدم توسعه‌یافتگی نظام حقوقی و اداری است که بستر مناسبی را برای سوءاستفاده از منابع عمومی در جهت منافع شخصی فراهم می‌کند. بر این اساس، در صورتی که نظام حقوقی و اداری ناکارآمد باشد، میزان فساد گسترش پیدا می‌کند^{۱۳}.

این همان مطلبی است که سابق بر آن، تحت لوای شایسته-سالاری در نظام اداری مطرح و بر ضرورت آن تأکید شد؛ مضافاً اینکه تنقیح قوانین و پرکردن خلاءهای قانونی مورد نیاز و تدوین قوانین کارآمد، تا حدود زیادی نظام حقوقی را گسترش داده، کارآمد و پویا می‌نماید و در صورت رعایت اصل شایسته-سالاری در نظام اداری و گزینش توانمندترین متعهدان در مناصب مذکور، به نوعی می‌توان عقب‌ماندگی اداری و قضایی

کسب و کار مشروع خویش است و هیچ کس نمی‌تواند به عنوان مالکیت نسبت به کسب و کار خود امکان کسب و کار را از دیگری سلب نماید، به رسمیت شناخته شده است. در این راستا با تأسی از اصول قانون اساسی، مقنن به تدوین قوانین پایین‌دستی و عادی مانند ماده ۲۲ قانون ثبت اسناد و املاک مبنی بر به رسمیت شناخته شدن کسی که نام او در دفتر املاک به ثبت رسیده است، به عنوان مالک قانونی ملک، یاد کرد. در این خصوص قانون مدنی نیز در پاره‌ای از مواد، این مهم را مورد تأکید قرار داده است. قانون مدنی در ماده ۳۰ این گونه بیان نموده که هر مالکی نسبت به مایملک خود هر گونه تصرف و انتفاع دارد، مگر در مواردی که قانون استثناء کرده باشد و در ماده ۳۱ قانون مدنی (مکرر) بیان شده: «هیچ کس نمی‌تواند مالی را از تصرف مالک آن بیرون کند مگر به حکم قانون» و نیز در ماده ۳۵ قانون مدنی تصریح شده: «تصرف به عنوان مالکیت دلیل مالکیت است مگر این که خلاف آن ثابت شود». لذا در وضع موجود، مالکیتی که از طریق مشروع و قانونی حادث شده باشد مورد حمایت قانونگذار قرار گرفته است. همچنین در سیاست‌های کلی تعریف شده در سند چشم‌انداز ایران در افق ۱۴۰۴ در بند نخستین اینگونه آمده است: «ایران کشوری است توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه، با هویت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل». رسیدن به چنین جایگاهی مستلزم رعایت ملزوماتی است که یکی از آنان مبارزه با فساد

۱۲ - حق شناس، محمدجواد (۱۳۹۲)، رویکردهای کلان مبارزه با فساد در جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: برنامه‌های سوم، چهارم و پنجم توسعه)، فصلنامه علمی-پژوهشی رهیافت انقلاب اسلامی، شماره ۲۳، ص ۱۰۷

۱۳ - جمالی، سید جعفر (۱۳۹۶)، مبارزه با فساد و حکمرانی، چاپ اول، تهران: موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، ص ۶۷

هر قشری مهیا باشد، فرصت را از رانت‌جویان و اخلاک‌گران اقتصادی خواهد گرفت. علاوه بر این، وجود ابهام، تناقض و عدم شفافیت در قوانین تنظیم‌کننده فعالیت‌ها (علیرغم وجود قوانین پایه در قانون اساسی و قوانین جزئی و تفصیلی در قانون مجازات مرتکبان اختلاس، ارتشاء و کلاهبرداری و نیز قانون تعزیرات اسلامی و قوانین حقوقی و مدنی کشور، که به شدت با پدیده شیوع مفاسد مالی مبارزه می‌کند) و از طرفی عدم تناسب مجازات‌های تعیین شده با میزان سوءاستفاده در برخی قوانین مرتبط با مبارزه با فساد مالی در کنار وجود انحصار در شاخه‌های مختلف اقتصادی، زمینه‌ساز ایجاد رانت و فساد اقتصادی می‌باشد. لذا باید توجه داشت که برای مبارزه با فساد مالی، تعیین مجازات‌هایی متناسب با میزان سوءاستفاده از آن ضروری است آنچه که در این وادی به منصف ظهور رسیده است ناتوانی قوانین فعلی در جهت مبارزه با فساد اقتصادی و ایضاً ضعف قدرت بازدارندگی قوانین است. در بررسی قوانین مجازات اسلامی و قانون مجازات مرتکبین اختلاس، ارتشاء و کلاهبرداری و دیگر قوانین مرتبط با فساد، به وضوح دیده شد که مفسدین علیرغم مجازات مطابق این قوانین، به آسانی تحمل کیفر کرده و از مسئولیت قانونی خود طفره رفته‌اند و عدم بازدارندگی قوانین فعلی و عدم همگونی آن با شرایط پیچیده اقتصادی از جمله معاملات الکترونیکی، کلاهبرداری-های فضای مجازی و غیره؛ بر همگان به اثبات رسیده و هیچ مشکلی از مردم حل نشده است. وضع موجود به علت سکون در قوانین، بسیار ناکارآمد و در برخی موارد با نگاهی به

کشور را که میتوان عوامل گوناگونی را برای آنها برشمرد، جبران نمود. سرعت عمل در رفع این نقیصه‌ها که از تکالیف زمامداران حکومت است، به خوبی می‌تواند راه را بر مفاسد اقتصادی بیشتر و بزرگتر مسدود، و از غارت اموال بیت‌المال و مردم جلوگیری کند، زیرا باید پذیرفت که مجرمین، همیشه یک قدم از قانون جلوتر هستند. اصولاً خلاء قانونی یکی از منشأهای فساد یا سوءاستفاده‌های اقتصادی است. جایی که قانون، تمام جزئیات یک فرآیند را دیده باشد، و حتی یک بند برای آن تصویب کرده باشد، احتمال فساد را پایین می‌آورد، زیرا به تناسب، هزینه فساد را بالا می‌برد^{۱۴}.

همچنین مؤسسه شفافیت بین‌الملل برای سنجش فساد و رشوه پردازان دو شاخص مجزا دارد. این شاخص‌ها نشان از این دارد که رشوه‌گیری در بسیاری از کشورهای در حال توسعه و در حال انتقال گسترده است و دلیل اصلی آن پایین بودن حقوق در بخش دولتی، مصونیت کارکنان ارشد و سیاست مداران از تعقیب و حرص پول است^{۱۵}.

بنابراین، ساختار اقتصادی باید به گونه‌ای تنظیم شود که بتواند با نظارت مستقیم پارلمان و همچنین مطبوعات و افکار عمومی از پنهانکاری در روابط اقتصادی جلوگیری کند. این یک اصل مستحکم است که جامعیت و قدرت اجرایی قوانین و به طور کلی تلاش در راستای نهادینه کردن حاکمیت قانون در جامعه و رعایت اصل برابری در برخورداری از مواهب اجتماعی، به نحوی که امکان رشد و شکوفایی افراد شایسته از

۱۵ - وگل، فرانک؛ جرمی، پاپ (۱۳۷۹)، چگونه می‌توان سازمان‌های مبارزه با فساد را ثمربخش ساخت؟، ماهنامه اتاق بازرگانی، شماره ۳۹۳، ص ۱۰

۱۴ - سطوتی، هادی (۱۳۹۳)، آیا مبارزه با فساد امکان‌پذیر است؟، مجله سوره اندیشه، شماره ۸۲، ص ۷۰

مالی دادرسان را رنج داده و آثار نامطلوب این اختلافات گریبان گیر وکلا و طرفین دعوا شده است.^{۱۷}

با همین رویکرد کنوانسیون مبارزه با فساد سازمان ملل در خصوص مفاسد اقتصادی متضمن یک نوع آیین دادرسی افتراقی ویژه است. صرف الحاق ایران به این کنوانسیون در تاریخ ۱۳۸۷/۰۸/۱۴ به معنی لازم‌الاتباع بودن آن نیست و همان گونه که در کنوانسیون آمده است، کشورهای عضو باید به منظور اجرایی شدن مفاد این کنوانسیون، آن را در قانون کیفری داخلی خود جای دهند. با تصویب قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد در سال ۱۳۹۰ مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام برخی از مواد کنوانسیون به صورت قانون داخلی درآمد. این اقدام هر چند گام مهمی بود اما پاسخ‌گوی خلا قانونی در این حوزه نیست.^{۱۸}

افتراقی بودن دادرسی مفاسد اقتصادی در حتمی بودن و قطعی بودن مجازات‌های این جرایم به دلیل شکل پیچیده ارتکاب جرایم مالی تأثیر شایانی خواهد داشت. در حال حاضر جای خالی آیین دادرسی جرایم اقتصادی و مالی در نظام دادرسی ایران محسوس است. ضابطان و قضات متخصص و آموزش دیده، نقش دادن به شهروندان در کشف مفاسد اقتصادی و حمایت از آنان در این راستا، ضرورت‌هایی است که در دادرسی مفاسد اقتصادی باید مورد نظر قرار گیرد.^{۱۹}

اختلاس‌های اخیر می‌توان اقرار کرد که جسارت مفسدین اقتصادی را نیز موجب شده است. لذا ضرورت تغییر فوری و با دقت قوانین مربوط، به شدت احساس می‌شود.^{۱۶}

۲-۳- لزوم دادرسی افتراقی در مفاسد اقتصادی

بزه‌کاران زیرمجموعه مفاسد اقتصادی به دلیل ویژگی‌های خاص نظیر موقعیت سیاسی، اجتماعی و هوش و استعداد بالا دسترسی به منابع قدرت و اطلاعات، در برخی موارد داشتن پست و مقام دولتی نفوذ بالا در دستگاه‌های دولتی و داشتن ثروت فراوان، به راحتی از مجازات و اتهامات وارده فرار می‌کنند. مجرمان اقتصادی تلاش می‌کنند تا در ظاهر به قانون احترام بگذارند. هنجارمندی ظاهری و احترام به قانون برای مجرمان کارکردهای بسیاری دارد که از جمله مهم‌ترین آن‌ها، حفظ موقعیت شغلی و اعتباری و حتی ارتقاء آن، عدم جلب گمان‌ها و تردید به سمت عملکرد شخصی و در نتیجه ضعیف شدن بازرسی‌ها است.

افراد پرآوازه‌ای که در میان توده‌های مردم شهرت پیدا کرده‌اند با این تصور که می‌توانند قدرت کسانی را که مسئول اجرای آن قوانین هستند منکوب کنند جرأت نقض قانون به خود می‌دهند. از این رو سزاوار نیست که در تعقیب کیفری این افراد از همان شیوه‌های تعقیب افراد عادی جامعه استفاده کرد. در رسیدگی‌های مدنی نیز اختلاف در دعاوی مالی و غیر

۱۸ - مهاجری، علی (۱۳۸۹)، دعاوی مالی و غیرمالی، تهران: انتشارات فکرسازان، ص ۲۱

۱۹ - پوراسد، رضا (۱۳۹۹)، مفاسد اقتصادی و لزوم دادرسی افتراقی، نشریه دادرسی، شماره ۱۴۲، ص ۱۷

۱۶ - محمودی، وحید (۱۳۸۲)، فساد اقتصادی و توسعه، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۱۸۹ و ۱۹۰، ص ۲۴۳

۱۷ - نورزاد، مجتبی (۱۳۸۹)، جرایم اقتصادی در حقوق کیفری ایران، تهران: انتشارات جنگل، ص ۷۴

۳- پیشگیری از مفاسد اقتصادی

در این قسمت به توضیح سیاست جنایی در پیشگیری از مفاسد اقتصادی و ارزیابی مولفه‌های سیاست جنایی در این خصوص پرداخته می‌شود.

۳-۱- ارزیابی مولفه‌های سیاست جنایی ایران در سازماندهی کنشگران عرصه پیشگیری و مقابله با مفاسد اقتصادی

چالش‌های اجرای سیاست‌های عمومی، همواره از دغدغه‌های مدیران اجرایی و سیاست‌گذاران بخش حاکمیتی محسوب می‌شود. در ایران، کنشگران اجرایی متعددی در حوزه پیشگیری و مقابله با مفاسد اقتصادی فعالیت دارند و از کارآمدی لازم برخوردار نیستند. در این قسمت به بررسی و ارزیابی مؤلفه‌ها و اجرای سیاست عمومی و جنایی و امثال آن می‌پردازیم.

۱-۳-۱- ارزیابی مولفه‌ها

چندی پس از اجرای هر سیاست جنایی، ارزیابی آن‌ها این امکان را فراهم می‌سازد تا آشکار شود که آیا سیاست‌های اتخاذ شده، با توجه به هزینه‌هایی که برای آن‌ها پرداخت شده است، ارزش آن هزینه را داشته‌اند.^{۲۰}

از نگاهی کلی از سه نوع ارزیابی می‌توان به مواردی از جمله: ۱- ارزیابی روش ۲- ارزیابی تاثیرات ۳- فرا ارزیابی اشاره

نمود. همچنین، برخی دیگر ارزیابی سیاست را به سه دسته اداری، قضایی و سیاسی تقسیم می‌کنند که ارزیابی سیاسی، قضاوت شهروندان درباره سیاست‌ها را شامل می‌شود.^{۲۱}

۲-۱-۳- اجرای سیاست عمومی و جنایی

ادبیات علمی اجرای سیاست‌های عمومی، یا به تعبیری اجرا پژوهی، از تنوع و تکرار زیادی برخوردار است. مطالعه اجرای سیاست‌های تحت تاثیر دو گرایش عمده تئوریک بوده است: گرایش نظری بالا به پایین و گرایش پایین به بالا. الگوی نخست بر این فرض استوار است که تصمیمات سیاسی از بالا اتخاذ و طی نظامی سلسله مراتبی و مدیریتی از سوی سطوح پایین‌تر دستگاه‌های اداری به اجرا در می‌آید. الگوی دوم، اما بر نقش کارکنان رده پایین و ماهیت غیر سلسله مراتبی اجرای سیاست‌های عمومی تاکید دارد و بر این ادعا است که دستوراتی که از بالا صادر می‌شود می‌تواند مورد دخل و تصرف قرار گرفته و اساساً ماهیت اجرا از پایین به بالا تاثیرگذاری بیشتری دارد.^{۲۲}

همچنین، سیاست گذاری جنایی به مفهوم مجموعه شیوه‌ها و روش‌هایی که هیأت اجتماع با توسل به آنها پاسخ‌هایی به پدیده جنایی را سازمان می‌بخشد که از شعبات مهم سیاست گذاری عمومی می‌باشد خود به گونه‌های تقسیم می‌شود که یکی از آنها سیاست جنایی اجرایی می‌باشد. سیاست قوه

۲۱- ملک محمدی، حمیدرضا (۱۳۹۶)، مبانی و اصول سیاست گذاری عمومی، چاپ سوم، تهران: انتشارات سمت، ص ۸۶

۲۲- اشتریان، کیومرث (۱۳۹۱)، مقدمه‌ای بر روش سیاست گذاری فرهنگی، تهران: نشر جامعه شناسان، ص ۱۷

۲۰- نجفی ابرنآبادی، علی حسین (۱۳۹۸)، دایره المعارف علوم جنایی، کتاب چهارم، مقاله درآمدی بر ارزیابی سیاست جنایی، نویسندگان: نوبهار، رحیم و همکاران، تهران: نشر میزان، ص ۸۰۹

مجریه در زمینه کنترل جرم که ناظر بر چگونگی اجرای قوانین و رویه قضایی موجود است، سیاست جنایی اجرایی را تشکیل می‌دهد.^{۲۳}

ایضاً اینکه، با بررسی قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مشخص می‌گردد که سیاست جنایی ایران در قبال جرایم اقتصادی هرچند تغییراتی داشته است لیکن آنچنان چشمگیر نبوده که به‌سان دژی بتواند مانعی در مقابل مرتکبین این دسته از جرائم باشد. با این حال در حیطه سیاست جنایی جرایم اقتصادی نشان داد که: این قانون علاوه بر اینکه تعریف مفهومی جرایم اقتصادی را ارائه نداده است، در زمینه تعریف وصفی نیز به دلیل سردرگمی میان وصف یا معیار تقابل با نظام اقتصادی و معیار کلان بودن، قابل نقد می‌باشد. سیاست جنایی در حوزه احصاء مصادیق، که ناشی از تمرکز قانونگذار بر رفتارهای مجرمانه‌ای است که در حال حاضر کشور را تهدید می‌کند، با کاستی‌هایی همراه است که از آن جمله می‌توان به ابهام در مصادیق، جامع نبودن و مانع نبودن آن‌ها اشاره کرد. در احصاء مصادیق، تأکید مقنن بر جرایم فسادآمیز، آن‌هم در بخش دولتی بوده است به گونه‌ای که از جرایم بخش خصوصی مغفول مانده است. سیاست جنایی به گونه‌ای ترسیم شده است که این پیش فرض را تصدیق می‌نماید که اقتصاد ایران تماماً دولتی پنداشته شده، این در حالی

است که بخش خصوصی سهم کلانی مطابق با اصل خصوصی سازی در اقتصاد کشور دارا می‌باشد.^{۲۴}

همچنین یک سری از جرایم که آشکارا جرم اقتصادی هستند نیز چه دولتی و چه خصوصی مغفول واقع شده‌اند از جمله جرایم رانت‌خواری، جرایم بورسی، جرایم بانکی و... در حیطه آثار جرایم اقتصادی و احکام قضایی مربوط به آن که سیاست کیفری نظام حقوقی در این زمینه را نشان می‌دهد لذا فقدان یک سیاست کیفری منطقی و کارآمد و جامع محسوس می‌باشد و تلاش صورت پذیرفته در این راستا سیاستی ضعیف و ناکارآمد می‌باشد. ایراد اول در این زمینه محدود بودن احکام مقرر شده برای جرایم اقتصادی به چند مورد می‌توان اشاره نمود که با برخی جرایم دیگر نیز مشترکند. این آثار عبارتند از: تشهیر مجرم و شفاف سازی عملکرد دستگاه قضایی با انتشار حکم محکومیت قطعی مجرمین، ممنوعیت اعمال نهادهای ارفاقی تعویقی و تعلیقی و سکوت در خصوص سایر نهادهای ارفاقی مانند نظام نیمه آزادی، معافیت از مجازات، آزادی الکترونیکی و همچنین تعمیم زمانی سرزنش پذیری بواسطه‌ی منع اعمال قاعده مرور زمان. همچنین، هدف اعمال مجازات‌ها سزادهی صرف بوده که موجب غفلت از بازپروری مجرم گردیده است.^{۲۵}

۳-۱-۳- پاسخ نامناسب سیاست کیفری در قبال مفاسد اقتصادی

۲۴- مومنی، هادی و همکاران (۱۴۰۱)، سیاست جنایی ایران در جرایم اقتصادی، مطالعات فقه اقتصادی، دوره چهارم، شماره دوم، ص ۱۲۴

۲۵- همان منبع، ص ۱۲۵

۲۳- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۷۲)، سیاست جنایی، انتشارات دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ص ۴۲

متأسفانه به علت عدم تحقق این شرایط سیاست کیفری ما در مقابل جرایم اقتصادی عملاً از بازدارندگی لازم برخوردار نیست. به لحاظ مشکلات سازمانی و چالش‌های موجود، ناجا در تامین امنیت کشور با مشکلات فراوانی دست و پنجه نرم می‌کند که آثار منفی پاسخ نامناسب سیاست کیفری، به چالشی مضاعف در راه تحقق مأموریت‌های ناجا بدل شده است. مبارزه با جرایم اقتصادی جز از رهگذر نهادهای مستقل، متخصص و کارآمد در مرحله کشف، تحقیق، تعقیب و رسیدگی امکانپذیر نیست زیرا جرایم اقتصادی ویژگی‌های منحصر به فردی دارند؛ چراکه نمی‌توان آن‌ها را در ردیف جرایم سنتی، نظیر قتل و سرقت قرار داد. از این رو رسیدگی به این گونه جرایم مستلزم وقوف علمی به طبیعت و انواع آن‌ها است و کسب آگاهی تجربی از طریق رسیدگی عملی به پرونده‌های اقتصادی، شیوه مناسبی برای تسلط بر جرایم مذکور نیست.^{۲۷}

لذا ناجا از آمادگی لازم برای مقابله با این جرایم برخوردار نیست. اگرچه باید پذیرفت قبل از هر اقدام قهرآمیزی اصلاح فرآیندهای اداری و مالی کشور باید مورد توجه قرار گیرد و توجه صرف به مجازات و اعمال قهرآمیز مفید به فایده نخواهد بود.^{۲۸}

مأموریت ناجا، استقرار نظم و امنیت و تأمین آسایش عمومی و فردی و پاسداری از دستاوردهای انقلاب اسلامی در قلمروی جمهوری اسلامی ایران است. یکی از مهمترین مسائل برای تهدید امنیت عمومی، وجود فساد به ویژه مفاسد اقتصادی است، بنابراین مقابله و مبارزه با این مفاسد از مهمترین وظایف پلیس است و این مهم زمانی امکانپذیر است که پاسخ جامعه در قالب سیاست کیفری به نحو مطلوب و موثر تنظیم و اجرا شود. همچنین، به دلیل عدم وجود سیاست کیفری منسجم در قبال مفاسد اقتصادی، این سیاست‌ها کمتر منجر به ناتوان سازی، تنبه و اصلاح مجرمین می‌شود، لذا پیشگیری خاص و عام از این مفاسد به نحو مطلوبی صورت نمی‌گیرد و به واسطه آن اقدامات پلیس و سایر نهادهای عدالت کیفری بی اثر می‌گردد و در نهایت، مأموریت پلیس در استقرار امنیت و پاسداری از دستاوردهای انقلاب اسلامی به چالش کشیده می‌شود.^{۲۹}

بنام که پیشگیری خاص و عام را با اجرای کیفرها عملی می‌بیند برای کاهش نرخ جرایم، راهکاری سه گانه شامل از بین بردن قدرت و توانایی شخص برای ارتکاب جرم، از بین بردن تمایل و خواست ارتکاب جرم و نهایتاً توسل به ارعاب را پیشنهاد می‌نماید که این امر مستلزم وجود یک برنامه منسجم کیفری و در گرو رعایت اصولی چون تناسب مجازات‌ها، حتمیت و قطعیت در اجراء، مقبولیت و سرزنش پذیری عمومی و اصلاح و بازپروری مجرمین می‌تواند محقق گردد که

۲۷ - حسینی، سید حسین (۱۳۸۸)، درآمدی بر مدیریت پیشگیری از جرایم اقتصادی، مجموعه مقالات ملی همایش پیشگیری از وقوع جرم قوه قضاییه، جلد دوم، مشهد: نشر میزان، ص ۹۵

۲۸ - همان منبع، ص ۹۶

۲۹ - خانی، علی؛ شیری، عباس (۱۳۹۳)، سیاست کیفری؛ پاسخ نامناسب سیاست کیفری در قبال مفاسد اقتصادی، چالشی فراروی پلیس، نشریه پژوهش‌های دانش انتظامی، شماره ۶۵، ص ۳۳

۳-۲- تدابیر بازدارنده علیه مفاسد اقتصادی در پرتو

کنوانسیون مبارزه با فساد

گسترش مفاسد اقتصادی، ثبات سیاسی و توسعه اقتصادی کشورها را به مخاطره افکنده است و آثار این پدیده، محدود به جوامع داخلی نیست، بلکه سلامت مالی روابط تجاری و اقتصادی را در سطح بین‌المللی نیز تهدید می‌کند. کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد سندی جامع و جهانی در این قلمرو است. جمهوری اسلامی ایران نیز به عضویت آن درآمده است و اقدامات تقنینی و اجرایی متنوعی را در سطح ملی برای ساماندهی مبارزه با فساد اقتصادی انجام داده است. در این مجموعه اقدامات، تدابیر بازدارنده، اهمیت ویژه‌ای دارد و در صورت توجه و عمل به این تدابیر، هزینه‌های سیاسی اجتماعی و اقتصادی ناشی از اعمال قانون و مجازات پس از بروز فساد، کاهش می‌یابد. امروزه آثار زیانبار مفاسد اقتصادی بر سلامت اقتصاد و ثبات سیاسی کشورها در نتیجه آسیب به ارزش‌های اخلاقی و حاکمیت قانون بر همگان روشن شده است. در جمهوری اسلامی ایران نیز صدور مجموعه‌ای از فرامین و تدابیر از سوی مقام رهبری و وضع قوانین و مقررات در دهه اخیر نشان می‌دهد که فساد اداری و مالی تهدید جدی برای حاکمیت ارزش‌های اسلامی به عنوان اهداف نظام و تخریب کننده اعتماد مردم به مثابه سرمایه اصلی آن ارزیابی شده است.^{۲۹}

نتیجه‌گیری

مصادیق جرایم اقتصادی کنونی کشور ما را به طور کلی می‌توان در قوانین زیر یافت: قانون مجازات اخلاگران نظام اقتصادی کشور، قانون نحوه اجرای اصل ۴۹ قانون اساسی، قانون ممنوعیت اخذ پورسانت در معاملات خارجی، قانون مجازات تبانی در معاملات دولتی، مقررات جزایی قانون دیوان محاسبات، قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس، قانون تشدید مجازات جاعلین اسکناس، واردکنندگان، توزیع‌کنندگان و مصرف‌کنندگان اسکناس مجعول، قانون مجازات مرتکبین قاچاق، قانون تعزیرات حکومتی، قانون مبارزه با پولشویی و در نهایت قانون مجازات اسلامی. تجربه جهانی در امر مبارزه با فساد ثابت کرده است که فساد به طور غیرمستقیم و با کنترل و محدودسازی سیاسیون قابل مقابله نیست و از آنجا که واژه‌ها و مفاهیمی چون انحصارگرایی و فساد، که به رانت منجر خواهند شد، دارای قرابت و نزدیکی به هم هستند، ضرورت ایجاد بستر سالم اقتصادی را گوشزد نموده که آن نیز خود، مستلزم شفاف‌سازی حوزه سیاست و نظارت بر آن، به عنوان پیش‌درآمد مبارزه با فساد اقتصادی است. از قانون آزادی و افشای اطلاعات جز بر و رویی، آن هم رنگ پریده مثل سایر برنامه‌ها، و اسناد بنیادین از قبیل سند چشم‌انداز ملی و غیره، چیزی باقی نمانده است. صرف اعلام و تصویب قانون، نمی‌تواند راهگشا باشد، زیرا تصویب و اجرای قانون آزادی اطلاعات و دسترسی به آن، زمانی قابل پذیرش است که کلیه آحاد جامعه به آسانی به اطلاعات مورد نظر

۲۹- غلامعلی، قاسمی (۱۳۹۵)، تدابیر بازدارنده علیه مفاسد اقتصادی در پرتو کنوانسیون

مبارزه با فساد و مقررات ایران، نشریه حقوق تطبیقی، شماره ۱۰۶، ص ۱۴۵

- ۶- ملک محمدی، حمیدرضا (۱۳۹۶)، **مبانی و اصول سیاست - گذاری عمومی**، چاپ سوم، تهران: انتشارات سمت
- ۷- مهاجری، علی (۱۳۸۹)، **دعای مالی و غیرمالی**، تهران: انتشارات فکرسازان
- ۸- موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد (۱۳۸۷)، **فساد مردم‌سالاری و رشد اقتصادی**، تهران: موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد
- ۹- نجفی ابرنآبادی، علی حسین (۱۳۷۲)، **سیاست جنایی**، انتشارات دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی
- ۱۰- ----- (۱۳۹۸)، **دایره المعارف علوم جنایی**، کتاب چهارم، مقاله درآمدی بر ارزیابی سیاست جنایی، نویسندگان: نوبهار، رحیم و همکاران، تهران: نشر میزان
- ۱۱- نورزاد، مجتبی (۱۳۸۹)، **جرایم اقتصادی در حقوق کیفری ایران**، تهران: انتشارات جنگل
- ۱۲- هاشمی شاهرودی، محمود (۱۳۹۴)، **مبارزه با مفاسد**، مجموعه بیانات مرجع عالیقدر حضرت آیت الله العظمی هاشمی شاهرودی، قم: نشر بنیاد فقه و معارف اهل بیت (ع)
- مقالات**
- ۱- پوراسد، رضا (۱۳۹۹)، **مفاسد اقتصادی و لزوم دادرسی افتراقی**، نشریه دادرسی، شماره ۱۴۲
- ۲- حسینی، محمد (۱۳۹۶)، **مبانی نظری سیاست جنایی اسلام در برابر مفاسد اقتصادی**، حقوق اسلامی، سال چهاردهم، شماره ۵۵
- ۳- حق شناس، محمدجواد (۱۳۹۲)، **رویکردهای کلان مبارزه با فساد در جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: برنامه‌های سوم، چهارم و پنجم توسعه)**، فصلنامه علمی- پژوهشی *رهیافت انقلاب اسلامی*، شماره ۲۳
- ۴- خانی، علی؛ شیری، عباس (۱۳۹۳)، **سیاست کیفری؛ پاسخ نامناسب سیاست کیفری در قبال مفاسد اقتصادی**، چالشی فراروی پلیس، نشریه پژوهش‌های دانش انتظامی، شماره ۶۵
- ۵- سطوتی، هادی (۱۳۹۳)، **آیا مبارزه با فساد امکان‌پذیر است؟**، مجله *سوره اندیشه*، شماره ۸۲
- ۶- شجاعی، صدیقه بیگم و همکاران (۱۳۹۸)، **جایگاه تشهیر رسانه‌ای در مبارزه با مفاسد اقتصادی**، نشریه *رهیافت انقلاب اسلامی*، شماره ۴۹
- ۷- غلامعلی، قاسمی (۱۳۹۵)، **تدابیر بازدارنده علیه مفاسد اقتصادی در پرتو کنوانسیون مبارزه با فساد و مقررات ایران**، نشریه حقوق تطبیقی، شماره ۱۰۶

دسترسی داشته باشند و مردم نیز با اعتماد به کارگزاران، بر این یقین و باور برسند که اطلاعات مورد نظر به درستی در دسترس آنان قرار داده شده و امکان استفاده برای آنها مهیا است.

سپاسگزاری

از معاونت محترم پژوهشی به خاطر حمایت حمایت معنوی در اجرای پژوهش حاضر سپاسگزاری می‌شود.
از آقای دکتر عبدالله علیزاده به خاطر بازبینی متن مقاله و ارائه نظرهای ساختاری تشکر و قدردانی می‌شود.
از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌شود.
نگارندگان بر خود لازم می‌دانند از آقای دکتر محمد رسول آهنگران به خاطر مطالعه متن مقاله حاضر و ارائه نظرهای ارزشمند سپاسگزاری نمایند.

منابع

- ۱- اشتریان، کیومرث (۱۳۹۱)، **مقدمه‌ای بر روش سیاست گذاری فرهنگی**، تهران: نشر جامعه شناسان
- ۲- تانری، ویتو (۱۳۷۸)، **مسئله فساد، فعالیت‌های دولتی و بازار آزاد**، ترجمه: بهمن آقایی، انتشارات اطلاعات سیاسی- اقتصادی
- ۳- جمالی، سید جعفر (۱۳۹۶)، **مبارزه با فساد و حکمرانی**، چاپ اول، تهران: موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد
- ۴- حسینی، سید حسین (۱۳۸۸)، **درآمدی بر مدیریت پیشگیری از جرایم اقتصادی**، مجموعه مقالات ملی همایش پیشگیری از وقوع جرم قوه قضاییه، جلد دوم، مشهد: نشر میزان
- ۵- فتاحی اردکانی، حبیب الله (۱۳۸۹)، **راهبردها و راهکارهای کلان جمهوری اسلامی ایران در مبارزه با فساد**، مجموعه مقالات همایش ارتقای سلامت اداری، شورای هماهنگی دستگاه‌های نظارتی، انتشارات زمان نو

- ۸- محمودی، وحید (۱۳۸۲)، **فساد اقتصادی و توسعه**، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۱۸۹ و ۱۹۰
- ۹- محنت فر، یوسف (۱۳۸۷)، **فساد اقتصادی و چگونگی مبارزه با آن در فرایند توسعه اقتصادی**، همایش اقتصاد اسلامی و توسعه، شماره ۲۸
- ۱۰- مومنی، هادی و همکاران (۱۴۰۱)، **سیاست جنایی ایران در جرایم اقتصادی**، مطالعات فقه اقتصادی، دوره چهارم، شماره دوم
- ۱۱- وفادار، حسین؛ بهرامی، سهراب (۱۳۹۵)، **چالش‌های مبارزه با جرائم اقتصادی و راهکارهای پیشنهادی**، فصلنامه پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، سال یازدهم، شماره اول
- ۱۲- وگل، فرانک؛ جرمی، پاپ (۱۳۷۹)، **چگونه می‌توان سازمان‌های مبارزه با فساد را ثمربخش ساخت؟**، ماهنامه اتاق بازرگانی، شماره ۳۹۳.

